

УДК 811.161.2'282

ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНІ ЕТНОСПОЛУЧЕННЯ З КОМПОНЕНТОМ-ТЕМПОРОНІМОМ *ТИЖДЕНЬ*

Чибор І.

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна

У статті проаналізовано фразеологізовані етносполучення з компонентом-темпоронімом 'тиждень', що співвідносяться з календарно-обрядовим етносубкодом у системі духовного етномакрокоду культури. Визначено структурно-граматичну модель формування фразеологізованих етносполучень, семантика яких мотивована темпоральним кодуванням.

Ключові слова: фразеологізоване етносполучення, компонент-темпоронім, темпоральний код, етнокод, календарно-обрядовий етносубкод.

Темпоральність у сучасному мовознавстві розглядають на основі тези, що час – це абстрактне поняття, послідовність точок на часовій осі. У темпоральному кодуванні назви відрізків часу осмислені як знаки культури і вказують на певне ставлення людини до часу. Темпоральний код культури відображає цілісність уявлень, пов'язаних із членуванням часової осі, співвідноситься з найменуваннями темпоронімів і репрезентує образи через позначення часу.

Проблема відображення часу в мові, зокрема у фразеології, стала об'єктом уваги таких мовознавців, як Н. Д. Арутюнова, Г. У. Багаутдінова, І. В. Захаренко, В. В. Красних, В. А. Маслова, В. М. Телія, М. І. Толстой, К. С. Яковлева та ін. Дослідження темпорального кодування фразеологізованих етносполучень (ФЕС), співвідносних із календарно-обрядовим етносубкодом у системі етномакрокоду духовної культури, є актуальним у вивченні фразеології духовної культури українців, яка, на думку Л. В. Савченко, є «віддзеркаленням колективних знань етносу про навколишній світ, життєві ситуації, обряди, традиції, вірування, про ті поняття й образи, що закріпилися у свідомості людини як відповідні культурні коди» [9, 148]. Наукова новизна полягає в тому, що вперше предметом лінгвістичної розвідки стали ФЕС річного календарного циклу із компонентом-темпоронімом **тиждень**.

Мета статті – етнолінгвістичний аналіз ФЕС, що співвідносяться з темпоральним кодом культури через базовий компонент-темпоронім **тиждень**. При аналізі ФЕС послуговуємося класифікацією етнокодів духовної культури Л. В. Савченко [див. 10, 84–121]. Виявлені ФЕС мотивовані традиційно-обрядовим етнокодом культури, оскільки репрезентовані в обрядах, звичаях і традиціях українського народу.

У давні часи українці в побуті користувалися обрахунком часу за тижнями, які, у свою чергу, є синтетичними й багатофункціональними утвореннями. Цей синтез виходить із світоглядного й практичного, побутового синкретизму, зумовленого історично. В основі релігійної системи лежить культ божества, чие викликання й пошанування становить сутність календарного свята. Як зазначає В. М. Топоров, свято – це

«часовий відрізок, якому притаманний особливий зв'язок зі сферою сакрального, що передбачає максимальну причетність до цієї сфери всіх, хто бере участь у святі як певному інституціалізованому дійстві» [6, 239]. Практично в усіх дослідницьких працях, присвячених календарній обрядовості слов'ян, порушено проблеми поєднання язичницьких та християнських символів. Безсумнівним видається факт залежності народного календаря від християнського. Власне і поділ часу на тижні пов'язують із християнізацією Київської Русі. Тиждень – це «одиниця лічби часу від понеділка до неділі включно» [12, 10, 109]. Поняття тиждень походить від словосполучення «той (тий) же день», тобто період часу, коли повторюється той самий день.

У народному календарі основним святом весняного циклу, до якого приурочено народні звичаї та обряди річного кола, вважають Великдень. До великих свят християни завжди готувалися постом і молитвою. Передвеликодній (Великий) піст – найбільший, триває сім тижнів. Зі своєрідною підготовкою до суворих днів посту пов'язують генезу ФЕС **Пуцальний тиждень – Мясопустная недѣля** [3, 55], оскільки протягом цього тижня заборонялося споживати м'ясо. Натомість можна було їсти сир і масло, звідси й темпоральні сполучення: **Масниця, Масний тиждень** тобто **Сырная недѣля** [3, с.130]. Етнографічні розвідки свідчать, що «въ церковныхъ книгахъ Масляница называется сырною недѣлею, подобно всей предшествующей седмицѣ, на которой въ среду и пятокъ ѣдятъ сыръ и яицы» [5, 35]. Відповідні календарні обрядодії стали підґрунтям для мотивації ФЕС. Тиждень напередодні посту називали ще: **Масниця, Масниці, Масляниця, Масляна, Сиропуст, Пущення, Сиропустний тиждень, Сирне пущення** [1, 292-293]. На позначення останнього тижня перед Масницею зафіксовано ФЕС **Всеїдний тиждень**. За церковним статутом у ці дні дозволялося їсти все.

Певний сакральний відрізок часу – перший тиждень Великого посту – позначає ФЕС **Збірний тиждень**. Етимон ФЕС пов'язуємо з традицією молоді збиратися в неділю на цьому тижні, а в понеділок споживати тільки житні коржі (жилянки), звідси й ФЕС **Жилавий тиждень**, яке Б. Д. Грінченко фіксує з поясненням 'первая недѣля великого поста' [2, 1, 484].

ФЕС **Хрестопоклонний тиждень** співвідноситься з четвертим тижнем Великого посту, а етнокомпонент **Хрестопоклонний** мотивований звичаєм у **Середохресну неділю** пекти хліб у формі хреста, якому поклоняються як сакральному атрибуту. Одну половину хліба споживали, а другу зберігали в насінному зерні аж до посівів. Йдучи в поле сіяти, брали хліб із собою, молилися і закопували його на ниві для того, щоб краще родила [4, 624]. Етимон ФЕС **Хрестопоклонний тиждень** пов'язуємо з сакральними акціональними діями, які виконували на цьому тижні.

Фітоморфний у поєднанні з темпоральним кодом реалізуються у ФЕС **Вербний тиждень** – 'вербная недѣля' [2, 4, 260], що зафіксоване в словнику Б. Д. Грінченка. Семантика ФЕС репрезентує окремий часовий відрізок – тиждень перед днем, коли, за Євангелієм, Ісус Христос увійшов у Єрусалим. Походження ФЕС пов'язуємо зі звичаєм святити в неділю на цьому тижні гілля верби. Освячену вербу бережно приносять додому і зберігають для різних цілей: «ею выгоняють въ первый разъ

весною скотъ въ поле; пьютъ отъ лихорадки натою изъ почекъ и коры этой вербы» [7, 248]. Лексема верба як символ українських традицій стала основою для інших етнокультурних найменувань: **Вербна неділя, Вербний тиждень, Вербин, Вербниця, Вербляниця** (назви календарних свят). ФЕС набувають знакових особливостей, оскільки символізація реалії переноситься на предмети пов'язані з нею. Свячена верба (як правило, вербове гілля) стає ритуальним атрибутом, що сприяє створенню сакрального образу рослини, який утілюється в семантиці мовних одиниць.

Із компонентом-темпоронімом **тиждень** Б. Д. Грінченко фіксує ФЕС **Білий тиждень** і подає пояснення 'Страстная недѣля' [2, 4, 260] – останній тиждень перед Великоднем, який у народі називають **Білим, Страсним, Великим, Чистим**. Компонент **Білий** співвідноситься з колоративним кодом культури, а ФЕС етимологічно пов'язана з традиційним прибиранням у цей тиждень: господині білили хати, як у середині, так і ззовні і вимивали все до білизни. Аксиологічний і темпоральний коди культури реалізуються у ФЕС **Чистий тиждень**, генезу якого вбачаємо у звичаї протягом цього тижня очищати вогнем і водою все своє господарство, «щоб Господь святим вогнем життєвотворящого Сонця-Неба у Великдень освятит хату, обійстя, ліси, поля, ріки, людину» [1, 27]. Образ ФЕС **Страсний тиждень** співвідноситься з традиційно-обрядовим етнокодом культури і позначає час входу Ісуса Христа до Єрусалима, його розп'яття та мученицької смерті на хресті. Тиждень присвячено пам'яті про страждання (страсті) Христа перед його хресною смертю. Реалізацією темпорального коду є ФЕС **Великодний тиждень** – 'Свѣтлая недѣля' [3, 114], що позначає відрізок часу, протягом якого святкували Воскресіння Ісуса Христа (Великдень). Наступного тижня відбувалися проводи Великодніх свят [13, 141]. Мовною репрезентацією цього часового проміжку є ФЕС **Провідний тиждень**, який ще називали 'Фомина недѣля' [2, 3, 459]. Етимологічно виступає старовинний звичай поминати померлих на могилах, проводити їх назад, у той світ. Генеза ФЕС **Хомин (Фомин) тиждень** пов'язана з тим, що в неділю на цьому тижні церква вшанує пам'ять апостола Хоми Невірного. Компонент **Хомин** з фонетичним варіантом **Фомин** співвідноситься з антропологічним етносубкодом культури. ФЕС **Радуніцький тиждень** позначає час поминання покійних батьків. Компонент **Радуніцький** співвідноситься з міфологічним етнокодом і, можливо, пов'язаний з ім'ям верховного дохристиянського божества Рода, а також із похідною від нього назвою родичі (покійні предки), пам'ять яких ушановували в ці дні. За іншою версією, покійники радуються, що їх поминають, і приходять до них «христосуватися» [1, 325].

Із календарною обрядовістю літнього циклу, основним святом якого є Трійця (П'ятдесятниця, Зелені свята), етимологічно співвідносяться ФЕС **Русальний (Мавський, Кривий, Клечальний, Зелений, Троїцький) тиждень**. Тиждень перед **Зеленою неділею**, що символізує свято переходу від весни до літа, передається варіативним рядом ФЕС **Русальний (Русалчин, Мавський, Навський, Нявський, Кривий) тиждень**. Етимологія пов'язана з дохристиянськими віруваннями в русалок, яких вважали водяними божествами та уявляли в образі гарної дівчини з довгими розпущеними косами й риб'ячим хвостом. Місце їхньої локації – дно водоймищ. Тільки навесні в **Чистий четвер** русалки виходили на суходіл, де знаходилися до свята Пет-

ра і Павла. Із дохристиянських часів **Русальний тиждень** – це веселе свято русалок. Вірили, що цього тижня не можна ходити поодиноці молодим хлопцям і дівчатам, бо польові русалки залоскочуть, а водяні потоплять. Етнокомпонент **Мавський** із фонетичними варіантами **Навський, Нявський** співвідносять із народними уявленнями, що «мавка, навка, нявка (від навь – «мрець», «зла істота») – дитя жіночої статі, яке вмерло нехрещеним і перетворилося на русалку» [4, 347]. Виникнення ФЕС **Кривий тиждень** пов'язане з віруванням, що в цей небезпечний час не можна плести, вишивати, що-небудь скручувати чи згинати. Причиною будь-яких фізичних вад людини вважалося нехтування заборонами на **Русальному тижні**. За повір'ям, діти тих батьків, які не вшанували русалок, у ці дні народжуються потворними, а приплід худоби в таких господарів буває недужим [1, 254]. Компонент **кривий** позначає причетність до нечистої сили та співвідноситься з аксіологічним кодом культури.

Тиждень перед днем Святої Трійці називають **Клечальним (Клечаним, Зеленим) тижнем**, оскільки основним атрибутом цього свята є клечання (від клець – обрубок дерева, гілки) – «відрубані гілки з листям, якими на зелені свята прикрашають хату, двір» [12, 4, 181]. Інтерпретацію часового проміжку святкування П'ятдесятниці подано в працях XIX – поч. XX ст.: **зелені свята** – 'недѣля Пятидесятницы' [8, 107]; **зеленые свята** – 'пятьдесятница, пентикостія' [11, 32]; **це скоїлось на Зелені Свята – ето случилось о Тройцѣ** [3, 146]; **клечані святки** – 'праздникъ Троицы' [2, 2, 250]. Подані ФЕС співвідносяться з темпоральним кодом через номінатив **свята (святки)**, оскільки репрезентують сакральний відрізок часу, протягом якого відбувалося святкування П'ятдесятниці. На позначення цього часового проміжку зафіксовано ФЕС **Троїцький тиждень**. Етнокомпонент **Троїцький** співвідносять з назвою основного свята літнього календарного циклу – **Трійця**. У християн – це свято на честь Святої Трійці, яке святкують на 50-й день після Великодня. Триєдиність свят пов'язана з Богом-Отцем (неділя), Богом-Сином (понеділок) та Богом-Духом Святим (вівторок). Трійця ще має назву **Троянове свято** [1, 188]. За народними прикметами, саме в період Зелених свят зацвітає дика троянда, а тому Зелена неділя є водночас і днем пошанування бога Трояна.

Із сонячними фазами – зимовим сонцестоянням і весняним рівноденням – пов'язані свята з рядженими, що здійснювалися два рази на рік – на зимові Святки і на Масницю (**Велесовий, Страшний, Чортовий тиждень**) [див. 4, 68-69]. Перший раз **Велесовий тиждень** тривав шість днів, друге обрядодійство було за тиждень перед Колодієм, коли ватаги Велесових (покровителя домашніх тварин) жерців із звіриними масками на обличчях і вивернутими кожухами (звідси й компоненти – **Страшний, Чортовий**) ходили вулицями, заходили у двори, стайні, хліви, проголошуючи замовляння про здоров'я домашніх тварин.

Отже, зафіксовано та проаналізовано близько 30 ФЕС з компонентом-темпоронімом **тиждень**. Здебільшого назва тижня збігалася з назвою неділі на цьому тижні (**Масний, Збірний, Вербний, Зелений, Клечальний, Провідний**), рідше з назвою іншого дня тижня (**Жилавий, Білий, Чистий, Сухий, Страсний**) або співвідносилася з назвою свята (**Великодній, Радуницький, Троїцький**). ФЕС, мотивовані темпоральним кодуванням, утворені за такою структурно-граматичною моделлю: прикметник (дієприкметник) + іменник-темпоронім **тиждень** = певний сакральний часовий

відрізок. Образи ФЕС з компонентом-темпоронімом **тиждень** мотивовані календарно-обрядовим етносубкодом культури в системі етномакрокодування духовної культури.

Список літератури й джерел

1. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – Вид. 2-ге, стереотип. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
2. Грінченко Б. Д. Словарь української мови : у 4 т. / Б. Д. Грінченко ; упоряд. з дод. власного матеріалу Б. Д. Грінченко. – К, 1907–1909.
3. Дубровський В. Московсько-Українська Фразеологія / В. Дубровський. – К. : ДРУК. б. Київської Друкарської Спілки, 1917. – 148 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Забылин М. Русский народ. Его обычаи, обряды, предания, суеверия и поэзия : в 4 ч. / М. Забылин. – М. : М. Березин, 1880. – 607 с.
6. Иванов В. В. Исследования в области славянских древностей: лексические и фразеологические вопросы реконструкции текста / В. В. Иванов, В. Н. Топоров. – М. : Наука, 1974. – 341 с.
7. Малинка А. Н. Пословицы, присловья, шутки / А. Н. Малинка // Сборник материалов по малорусскому фольклору. – Чернигов : Тип. губ. земства, 1902. – С. 186–219.
8. Пискунов Ф. Словник живої народної, письменної і актової мови руських югівщан Російської і Австрійсько-Венгерської цесарії / Ф. Пискунов // К. : Тип. Е. Я. Федорова, 1882.
9. Савченко Л. В. Українська фразеологія календарно-обрядових традицій: лінгвокультурологічний аспект / Л. В. Савченко // STUDIA SLAVICA XII – SLOVANSKÉ STUDIE XII. – OPOLE: UNIwersytet OPolski, 2008. – С. 141–151.
10. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. – Сімферополь : Форма, 2012.
11. Синонима славеноросская // Житетцкий П. Г. Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII в. с приложением словаря книжной малорусской речи по рукописи XVII в. / П. Г. Житетцкий. – К. : Тип. Т. Т. Корчак-Новицкого, 1888. – 102 с.
12. Словник української мови у 11 томах. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
13. Українське народознавство: навч. посібник / за ред. С. П. Павлюка ; передм. М. Г. Жулинського. – 3-тє вид, випр. – К. : Знання, 2006. – 568 с.

Чибор І. Фразеологізовані етносполучення з компонентом-темпоронімом *неделя* / І. Чибор // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2012. – Т. 25 (64), № 2, ч. 2. – С. 75–79.

В статті проаналізовано фразеологізовані етносполучення з компонентом-темпоронімом ‘неделя’, які соотносяться з календарно-обрядовим етносубкодом в системі духовного етномакрокода культури. Виділено структурно-грамматическу модель формування фразеологізованих етносполучень, семантика яких мотивована темпоральним кодуванням.

Ключевые слова: фразеологізоване етносполучення, компонент-темпоронім, темпоральний код, етнокод, календарно-обрядовий етносубкод.

Chybor I. Phraseologized Ethnocombinations with Component-temporonom *Week* / I. Chybor // Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Philology. Social communications. – 2012. – Vol. 25 (64), No 2, part 2. – P. 75–79.

This article analyzes phraseologized ethnocombinations with component-temporonom ‘week’ that correlate with calendar ceremonial ethnosubcode in the system of spiritual ethnomacrocode of culture. Structural and grammatical model of phraseologized ethnocombination is distinguished. The semantics of phraseologized ethnocombinations is motivated by temporal encoding.

Keywords: phraseologized ethnocombinations, component-temporonom, temporal code, ethnocode, calendar ritual ethnosubcode.

Поступила в редакцію 15.09.2012 г.